

MARIA BIERNACKA
(Warszawa)

OŚWIATA DOROSŁYCH JAKO CZYNNIK PRZEOBRAŻEŃ KULTUROWYCH POLSKIEJ WSI W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

„Jest rzeczą charakterystyczną dla oświaty dorosłych iż wyraża się ona w różnaitości form, występuje w różnych postaciach, będących wynikiem aktualnych potrzeb społeczeństwa, jego dziejów i warunków bytu; czasem służy celom politycznym, społecznym czy gospodarczym, ale zawsze opiera swą siłę dynamiczną na dążeniach człowieka, pragnącego rozwinąć się i przygotować do lepszego zrozumienia życia ludzkiego we wszechświecie - pragnącego w pełni zrealizować swą własną osobowość” (*Wybrane...*, 1931, s. 5-6). Słowa te zawarte były w prospekcie pierwszej po I wojnie Wszechświatowej Konferencji Oświaty Dorosłych, która odbyła się w 1929 r. w Cambridge. W konferencji tej brali udział przedstawiciele Polski - zarówno w pracach przygotowawczych, jak również w samym jej przebiegu - co świadczy, że problemy edukacji społeczeństwa poprzez oświatę dorosłych były w naszym kraju żywe i znajdowały oddźwięk w międzynarodowym ruchu oświatowym. Wśród delegatów, którzy wygłaszali na tej konferencji swoje referaty był również kierownik Wiejskiego Uniwersytetu Ludowego w Szycach k/Krakowa - Ignacy Solarz.

W Polsce okresu międzywojennego, gdzie zdecydowaną większość społeczeństwa stanowiła warstwa chłopska, problematyka związana z rozwojem społeczno-gospodarczym i kulturowym wsi była żywa i absorbowała umysły zarówno światłej inteligencji, jak również świadomych swej roli i znaczenia przedstawicieli warstwy chłopskiej. Wielokierunkowa działalność oświatowa wśród dorosłych odegrała w życiu wsi, szczególnie okresu międzywojennego rolę niezwykle istotną, dotyczyła bowiem przede wszystkim sfery życia wewnętrznego człowieka; kształtowania się jego osobowości, budzenia poczucia własnej wartości i także wartości warstwy społecznej z której się wywodzi, określenia swej przynależności narodowej, a ponadto odkrywania w sobie potrzeby działania obywatelskiego, prowadzącego do ulepszania życia zarówno swego najbliższego otoczenia, jak i szerszych społeczności ponadlokalnych. W badaniach dotyczących tamtego okresu ukazywano rozległość ówczesnie podejmowanych działań i poszukiwania dróg prowadzących do wyrównania zapóźnień w rozwoju społecznym, kulturowym i oświatowym polskiej wsi. Była to w wielkim stopniu droga prowadząca przez szeroko pojmowaną i realizowaną oświatę.

„Obok normalnej drogi szkolnej - pisał w 1937 r. Bohdan Suchodolski - jest jeszcze droga inna. Od chwili osiągnięcia wykształcenia elementarnego wiedzie ona przez pole życiowego trudu, wyraża się wrastaniem w kulturę narodu

i uczestniczeniem w jego pracach; przez terminatorstwo, przez samokształcenie rozszerza się horyzont wiedzy, usprawnia myśl i rękę. Ta druga droga, uważana od lat za gorszą, niegodną zaufania drogę życiowych rozbitków lub ambitnych a biednych parweniuszów, zyskuje w dzisiejszych warunkach cywilizacyjnych znaczenie i wartość samoistną" (Suchodolski 1937, s. 130).

Nie ulega wątpliwości, że autor tej wypowiedzi przywiązywał wielką wagę do kwestii upowszechniania nie tylko szkolnej, ale także pozaszkolnej edukacji społeczeństwa polskiego, które w tamtym okresie wciąż jeszcze odczuwało ujemne skutki polityki oświatowej państw zaborczych. Może dlatego właśnie w okresie dwudziestolecia Polski niepodległej wystąpiło zjawisko wielkiego zrywu światłej inteligencji polskiej zmierzającej do pobudzenia społeczeństwa w kierunku tzw. „permanentnego kształcenia się” oraz szeroko pojętej działalności społecznej na rzecz upowszechniania oświaty i kultury. Wzorów w tym zakresie poszukiwano w pozaszkolnej oświacie dorosłych w Anglii, Danii i pozostałych krajach skandynawskich - niemniej wiele inicjatywy w tym zakresie wypływało z własnych rodzimych źródeł, czerpanych z doświadczeń okresu zaborów. Bo też początki rozwoju pozaszkolnej działalności oświatowej na ziemiach polskich sięgają końca XIX wieku, kiedy to ówczesna patriotycznie nastawiona inteligencja polska poszukiwała najwłaściwszych form pracy skierowanej na wychowywanie młodego pokolenia w duchu narodowym. Działalność tę prowadziły na ziemiach polskich różne stowarzyszenia i organizacje społeczne, gospodarcze, kulturalno-oświatowe - legalne i nielegalne. Organizatorom i realizatorom tych prac przyświecały nadrzędne cele - utrzymania w społeczeństwie ducha polskości oraz przygotowania tegoż społeczeństwa do walki o odzyskanie niepodległego bytu państwowego. Warunki, w jakich rozwijała się oświata oraz wielkość zadań jakie przed nią stawiano wpływały na różnorodność form i technik działania edukacyjnego. Tak więc masowo występujący analfabetyzm rodził potrzebę skutecznej z nim walki, brak szkół przyczyniał się do rozwoju licznych form działalności oświatowej pozaszkolnej i oświaty dorosłych, a także form samokształceniowych - indywidualnych i zespołowych. Wiele z tych form i technik oświatowych wytrzymało próbę czasu, funkcjonowało jeszcze w latach międzywojennych i niekiedy przetrwało do lat ostatnich (Suchodolski, 1973).

Warto przypomnieć, że system szkolnictwa i oświaty dorosłych był na przełomie XIX i XX stulecia bardzo zróżnicowany. W najdogodniejszych warunkach znajdowało się szkolnictwo i oświata w cieszącym się autonomią zaborze austriackim, znacznie gorzej przedstawiała się pod tym względem sytuacja w zaborze pruskim i rosyjskim, gdzie władze zaborcze dążyły konsekwentnie do wynarodowienia ludności polskiej. Społeczeństwo polskie wytrwale i w sposób skuteczny przeciwstawiało się polityce wynaradawiania. W zaborze pruskim postawa ludności polskiej ukształtowana została w ciągu długich lat działalności oświatowej prowadzonej przez polskich patriotów kierujących towarzystwami kulturalno-oświatowymi oraz instytucjami społeczno-gospodarczymi. Wielkie zasługi w tej dziedzinie położyło także duchowieństwo katolickie. W zaborze rosyjskim wyrazem protestu przeciw polityce rasyfikacji

cyjnej w szkołach rządowych był rozwój szkolnictwa prywatnego oraz tajnych szkółek.

Szczególne zaniedbania, jakie w dziedzinie oświaty uwidaczniały się na odcinku wiejskim spowodowały, że znaczna część patriotycznie nastawionych działaczy podjęła zadanie prowadzenia akcji uświadamiającej wśród ludności wiejskiej. Poważną rolę spełniały w tym zakresie (obok szkolnictwa) instytucje i organizacje kulturalno-oświatowe, społeczno-gospodarcze oraz podejmowana walka z masowym analfabetyzmem. Do rozwoju i upowszechniania oświaty przyczyniło się w największym stopniu czytelnictwo czasopism, kalendarzy, książek, pism ulotnych, a także literatury jarmarczno-tandetnej czyli wydawnictw tzw. drugiego rynku. Korespondenci oraz kolportrzy ludowych czasopism i książek stwierdzali, że czytelnictwo na wsi łatwiej rozwijało się tam, gdzie wcześniej docierała jarmarczna książka, która - jak pisze J. Dunin - rozprzestrzeniała się w całym kraju bez względu na kordony graniczne (Dunin 1974). Od korespondentów tak poczytnych pism, jak „Zorza”, „Gazeta Świąteczna”, „Przyjaciel Ludu” dowiadujemy się, że w końcu XIX i na początku XX w. wiejscy czytelnicy nabywali książki, elementarze, kalendarze, książeczki do nabożeństwa - u kramarzy na jarmarkach, u wędrownych obrazyńników, często wypożyczali je także z biblioteczek istniejących przy kościołach. Niektórzy czytelnicy sami byli prenumeratorami pism, które po przeczytaniu wypożyczali swym sąsiadom, krewnym czy znajomym. Z czasem, w popularyzacji czytelnictwa na wsi zaczęły odgrywać coraz szerzej rozprzestrzeniające się organizacje o charakterze nie tylko społeczno-gospodarczym i kulturalnym, ale także politycznym, w tym zwłaszcza ludowe stronnictwa chłopskie.

Owa wielokierunkowa działalność, prowadzona na terenie polskiej wsi jeszcze w czasie zaborów - zarówno tajna, jak i legalna - przynosiła w efekcie bardzo istotne przeobrażenia dokonujące się w świadomości i kulturze jej mieszkańców. Za najważniejsze osiągnięcia uznać należy budzenie się i utrwalanie wśród znacznych kręgów społeczności wiejskiej świadomości narodowej i obywatelskiej. Wyrazem tego było uczestnictwo chłopów w licznych organizacjach niepodległościowych jak np. Polskie Drużyny Strzeleckie, Związek Strzelecki, Drużyny Bartoszwowe, Połowe Drużyny Sokole, Polska Organizacja Wojskowa oraz Legiony Polskie. Udział ten świadczył o rodzącej się wśród warstwy chłopskiej gotowości do podjęcia czynu zbrojnego w imię odzyskania utraconej niepodległości.

Szkola, oddziaływanie książki, gazety czy też żywego słowa wysłuchanego na zgromadzeniach, różnego rodzaju uroczystościach o charakterze patriotycznym, w których coraz częściej przedstawiciele wsi brali udział, prowadziły do narastania postaw współodpowiedzialności za losy swych społeczności sąsiedzkich i wnioskowych, a także ponadlokalnych. Znajdowało to wyraz w czynniejszych niż dotąd udziale i pracach samorządu wiejskiego, w organizowaniu szkolnictwa oraz innych zbiorowych poczynaniach wsi. Rodziło to z kolei poczucie łączności z całą warstwą chłopską, do czego przyczyniała się coraz częściej przynależność do chłopskich organizacji politycznych, które szukały swego oparcia i uwiarygodnienia w jak najszerszym uczestnictwie w nich chło-

pów. Wszystko to prowadziło do coraz głębszego utrwalania wśród ludności wiejskiej postaw godności, niezależności, a także dążeń zmierzających do emancypacji całej warstwy chłopskiej. Proces ten przejawiał się również w tworzeniu niezależnych chłopskich organizacji politycznych, społecznych, młodzieżowych, które poprzez własną pracę wypierały zarówno dawne organizacje ludowe tzw. typu „patronackiego”, jak również różnego rodzaju „pisemka dla ludu”. Trzeba ponadto dodać, że zmiany w poziomie wiedzy ogólnej oraz fachowej osiągnęte drogą upowszechniania elementarnego szkolnictwa, częściowego dostępu do szkół średnich, a ponadto także czytelnictwa książek i czasopism prowadziły do zmian w obyczajowości wiejskiej przede wszystkim jednak do zmian w mentalności chłopskiej. Prowadziło to do nowej samooceny siebie, własnej warstwy, a także do pełniejszego rozumienia swej roli i swych obowiązków w społeczeństwie.

Działalność organizacji gospodarczych, szkół rolniczych oraz czytelnictwa prasy zawodowej prowadziły do modernizacji chłopskich gospodarstw rolnych. Wystawy rolnicze, wycieczki krajowe i zagraniczne wpływały na podnoszenie kultury rolnej oraz ukazywały uczestniczącym w nich chłopom szerszy poza-wiejski świat. Znaczną rolę w tej modernizacji odgrywali wychowankowie ludowych szkół rolniczych. Wynosili z nich nie tylko zasoby wiedzy rolniczej ale także utrwaloną umiejętność korzystania z prasy i książki, a co najważniejsze zachętę do społecznego działania we własnych środowiskach.

Do unowocześnienia gospodarstwa domowego, przestrzegania higieny, a przede wszystkim zasad właściwej pielęgnacji i wychowania dzieci przyczyniły się żeńskie szkoły gospodarcze i rolnicze. Zmieniały one ponadto w sposób zasadniczy pozycję kobiety w rodzinie i we wsi. Wychowanki tych szkół reformowały nie tylko życie własnych rodzin i gospodarstw rolnych, ale z powodzeniem wpływały na życie społeczne i kulturalne swych wsi. Zjawiska te miały różny zasięg, przebieg i charakter, niemniej zaznaczały się coraz korzystniej, zwłaszcza pod wpływem szkół rolniczych działających na terenie Królestwa.

Wraz z odzyskaniem niepodległości Polski w 1918 r. podjęto próbę stworzenia jednolitego systemu szkolnego dla całego odrodzonego państwa. Nadrzędnym celem wychowania szkolnego stało się przełamywanie barier dzielnicowych, jako pozostałości okresu niewoli oraz kształtowanie postaw społeczno-obywatelskich. Ograniczenie w dostępie do szkół wynikające z trudności materialnych i systemu szkolnictwa, nie były w stanie zahamować wielkiego zrywu młodzieży do nauki. Bujnie krzewiła się działalność oświatowa pozaszkolna. Pionierską rolę w tym zakresie spełniały organizacje nauczycielskie, młodzieżowe oraz stowarzyszenia społeczno-oświatowe. Pozaszkolne kształcenie było wielokierunkowe i obejmowało zarówno umiejętności zawodowe, jak i ogólnowychowawcze. Wychowanie pozaszkolne przepełnione było ideałami demokratyzmu, dążeniem do sprawiedliwości społecznej oraz wiarą w to, że oddziaływanie w duchu tych ideałów wpłynie na zmianę etyki i kultury jednostki i tym samym wprowadzi dojrzałą społeczność wiejską w krąg kultury ogólnonarodowej.

Doceniając znaczenie oświaty wśród dorosłych już w pierwszym okresie niepodległości powołano przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - Wydział Oświaty Pozaszkolnej, który koordynował ten rodzaj prac w skali ogólnokrajowej. Prace kulturalno-oświatowe w terenie prowadzone były przez Wydziały Powiatowe i sejmiki, a także takie instytucje, jak: Związek Polskich Nauczycieli Szkół Powszechnych, a następnie Związek Nauczycielstwa Polskiego, Instytut Oświaty i Kultury im. Staszica, Instytut Oświaty Dorosłych, Związek Teatrów i Chórów Ludowych we Lwowie, Związek Teatrów Ludowych w Warszawie, a także organizacje młodzieżowe.

Szczególne zmiany w zakresie wychowania artystycznego przyniosła działalność Jędrzeja Cierniaka - wieloletniego wizytatora Wydziału Oświaty Pozaszkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, organizatora i następnie kierownika Instytutu Teatrów Ludowych. Głównym źródłem inspiracji artystycznych dla Cierniaka była kultura ludowa w całym bogactwie jej zróżnicowania regionalnego i wartości zawartych w stroju, tańcu, pieśni, a przede wszystkim w zwyczajach i obrzędach. Cierniak, poprzez swój stosunek do kultury ludowej - jako niewyczerpanej skarbnicy pomysłów dla jego teatralnych koncepcji i rozwiązań - wpływał na wszystkie organizacje i instytucje społeczne i kulturalne działające w środowisku wiejskim (por. Paśtuszka, 1990).

Jednym z głównych ośrodków kształtowania się myśli oświatowej dla początkowego okresu międzywojennego był Instytut Oświaty i Kultury im. Staszica, założony z inicjatywy wybitnych działaczy związanych z ruchem ludowym - Jadwigi Dziubińskiej, Ireny Kosmowskiej, Heleny Radlińskiej oraz innych działaczy. Do podstawowych zadań Instytutu należała koordynacja prac społeczno-oświatowych w kraju oraz kształcenie pracowników oświaty pozaszkolnej. Instytut ten przyczynił się w znacznym stopniu do rozwoju oraz upowszechnienia oświaty na wsi: oddziaływał na różne kręgi społeczne, współpracował z wydziałami oświaty pozaszkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Związku Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych oraz Centralnym Związku Młodzieży Wiejskiej. Prowadził także współpracę ze Związkiem Teatrów Ludowych, Związkiem Bibliotekarzy, Związkiem Spółdzielni Spożywców „Społem” oraz Towarzystwem Uniwersytetów Robotniczych. We współpracy tej ważne miejsce zajęły również ludowe ugrupowania polityczne, organizacje młodzieżowe oraz instytucje gospodarcze (Centralny Związek Kółek Rolniczych, Izby Rolnicze) oraz oświatowe (Towarzystwo Szkoły Ludowej i Polska Macierz Szkolna).

W początkowych latach okresu międzywojennego czołowe miejsce w działalności oświatowo-kulturalnej i społecznej na wsi zajmował Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej, powstały w 1919 r. jako sekcja młodzieży Centralnego Towarzystwa Rolniczego, z organem prasowym „Siew”. Był on przedłużeniem działalności ruchu młodzieżowego zapoczątkowanego w 1912 r. przez organizatorów pisma młodzieżowego „Drużyna” oraz przez tzw. młodzież „zaraniarską” skupioną przy piśmie „Świt - Młodzi idą” (dodatku do pisma „Zaranie”). Józef Niećko, główny współorganizator Centralnego Związku Mło-

dzieży Wiejskiej pisał: „Inicjatywa stworzenia ośrodka skupiającego szersze kręgi młodzieży wiejskiej, myślowo rozbudzonej, lub do budzenia się podatknej, wyszła od synów chłopskich, kształcących się w Seminarium Nauczycielskim im. Konarskiego. W ówczesnych czasach seminarium to było placówką kształcącą w młodzieży ducha niepodległościowego”. Działy tam tajne organizacje jak Drużyny Strzeleckie, Drużyny Bartoszwowe (Niećko 1932, s. 48-49).

W 1928 r. na skutek różnic ideologicznych, doszło w ruchu młodzieży wiejskiej do rozłamu, w wyniku którego część działaczy i młodzieży opowiedziała się za samodzielnością ideową i organizacyjną, tworząc odrębną organizację pod nazwą Związku Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej z organem prasowym „Wici”. Związek ten, aczkolwiek nie posiadał charakteru politycznego, to jednak w istocie był organizacją młodzieżową związaną ideowo z ruchem ludowym. W działalności ruchu wiciowego i politycznego ruchu ludowego brali żywy udział uczniowie szkół średnich i studenci pochodzenia chłopskiego. Idea włączenia do pracy związkowej młodzieży wiejskiej kształcącej się w szkołach średnich i wyższych okazała się w przyszłości niezwykle korzystna dla rozwoju tego ruchu.

Niezależnie od wiciowego ruchu młodzieży na tereni wsi działały jeszcze inne organizacje młodzieżowe m.in. Centralny Związek Młodej Wsi, Związek Młodzieży Ludowej, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Żeńskiej oraz Związek Strzelecki. Spośród tych organizacji najwyraźniej określał swoje cele, zadania i formy pracy Centralny Związek Młodej Wsi - ze swym organem prasowym „Siew Młodej Wsi”. Związek ten przywiązywał wielką wagę do prowadzenia na szeroką skalę działalności oświatowej, a także do wydobywania i szerokiego upowszechniania wartości tkwiących w tradycyjnej kulturze ludowej.

Należy stwierdzić, że niezależnie od celów politycznych i metod wychowawczych, stosowanych przez różne odcienie działających na wsi organizacji młodzieżowych, wszystkie one poprzez swą różnorodną działalność w większym lub mniejszym stopniu wpływały na społeczne i kulturalne przemiany polskiej wsi (Maj 1936, s. 90; Lech 1978).

W programach tych pierwszych wiejskich organizacji młodzieżowych czołowe miejsce zajmowały prace kulturalno-oświatowe. Prace te cechowała różnorodność stosowanych form, gdyż ambicją każdej organizacji było wprowadzanie własnych treści ideowych oraz stosowanie najwłaściwszych metod działania. Tak więc Związek Młodzieży Wiejskiej RP ("Wici") sformułował w okresie międzywojennym nie tylko demokratyczne zasady ideowe, ale także wypracował bardzo skuteczne formy pracy oświatowo-wychowawczej.

Prowadzenie działalności artystycznej nie miało charakteru wyłącznie rozrywkowego. Organizatorzy świadomie nawiązywali do treści i form zaczerpniętych z bogactwa tradycyjnej kultury ludowej. Wielką rolę pod tym względem spełnił wspomniany już Związek Teatrów Ludowych i czasopismo „Teatr Ludowy” oraz Instytut Teatrów Ludowych kierowany przez Jędrzeja Cierniaka. Nowe treści społeczne, przy równoczesnym zachowaniu całego piękna ludowości wyrażonej w poezji, pieśni, stroju i tańcu, stwarzał teatr Zofii Solarzowej

z Uniwersytetu Ludowego w Szycach k/Krakowa a następnie w Gaci k/Przeworska. Ten kierunek działalności kulturalno-oświatowej prowadzony przez specjalistów oraz utalentowanych amatorów z dziedziny teatru, tańca i muzyki ludowej, znajdował niezwykle szeroki oddźwięk wśród młodzieży wiejskiej okresu międzywojennego (Cierniak 1973; Pastuszka 1990).

Obok prac organizacyjnych, ideowo-programowych i kulturalno-oświatowych wszystkie organizacje młodzieżowe prowadziły także działalność w zakresie wychowania rolniczego (konkursy przysposobienia rolniczego, poletka doświadczalne, wystawy rolnicze, wycieczki do innych gospodarstw itp), wychowania fizycznego (ćwiczenia, gry, zawody), wychowania spółdzielczego, turystyki (organizowanie wycieczek do miejscowości historycznych, do ośrodków miejskich i przemysłowych, niekiedy nawet wycieczek zagranicznych).

W kształtowaniu się nowej osobowości młodego pokolenia wsi w okresie międzywojennym ważną rolę spełniały uniwersytety ludowe. Ojczyzną tych placówek oświatowo-wychowawczych była Dania, a twórcą ich koncepcji „jako uczelni mającej zapewnić przede wszystkim ogólny rozwój, pobudzać do refleksji, do samokształcenia, ułatwiać zdobywanie własnego światopoglądu” - Mikołaj Grundtvig.

Przeniesienie na grunt Polski wzorów oświaty i wychowania stosowanych przez duńskie uniwersytety ludowe sięga jeszcze czasu zaborów i wiąże się z nazwiskiem Jadwigi Dziubińskiej - założycielki i kierownika pierwszej na obszarze b. Królestwa Polskiego szkoły rolniczej, zwanej „fermą ogrodniczą”, w Pszczelinie k/Warszawy (1900) r.). Dziubińska, będąc sama wychowanką szkoły ogrodniczo-pszczelarskiej i mając za sobą działalność w Kobięcym Kole Oświaty Ludowej oraz dwuletni pobyt na wsi kieleckiej, gdzie prowadziła tajną szkołkę dla dzieci i dorosłych - zetknęła się również w Danii z grundwigońską ideą uniwersytetów ludowych. W prowadzonej przez siebie męskiej szkole rolniczej w Pszczelinie, a następnie od 1905 r. w szkole rolniczo-gospodarczej dla dziewcząt w Kruszynku k/Włocławka, stosowała metody wychowawcze duńskich uniwersytetów ludowych. Były to jednak szkoły rolnicze i temu kierunkowi szkolnictwa i wychowania pozostała Dziubińska wierna do końca swego życia. W okresie międzywojennym z pasją organizowała internatowe, jednoroczne szkolnictwo rolnicze, dążąc do tego, by w każdym powiecie istniała dla młodzieży wiejskiej męska i żeńska szkoła rolnicza.

Pierwszą próbę zorganizowania placówki uniwersytetu ludowego podjął w Polsce niepodległej ks. Antoni Jan Ludwiczak, działacz Wielkopolskiego Towarzystwa Czytelni Ludowych. On również zapoznał się z ruchem uniwersytetów ludowych w Danii i placówkę swą prowadził w Dalkach k/Gniezna od 1921 do 1939 r.

Zasadniczego przełomu w rozwoju uniwersytetów ludowych w Polsce dokonał Ignacy Solarz. W 1924 r. grono demokratycznych oświatowców wywodzących się ze Związku Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej oraz Centralnego Związku Kółek Rolniczych zorganizowało w Szycach k/Krakowa Wiejski Uniwersytet Ludowy, a na jego kierownika powołano Ignacego Solarza - z wykształcenia inżyniera rolnika.

Przez 15 lat swej działalności najpierw w Szycach, a później w Gaci koło Przeworska, Ignacy Solarz wraz ze swą żoną Zofią i gronem najbliższych współpracowników zdołał wypracować własny, polski model uniwersytetu ludowego o wielkiej sile oddziaływania społeczno-wychowawczego. Zapożyczonym wzorcom szkoły grundtvigowskiej nadał nowy kształt i dostosował do potrzeb życia polskiego i polskiej wsi. Ruch ludowy i wiciowy ruch młodzieży wiejskiej, którego był współtwórcą i czołowym działaczem, stanowił zaplecze dla pionierskiej działalności ruchu uniwersytetów ludowych.

Uniwersytet ludowy Ignacego Solarza był placówką, która w warunkach życia internatowego zespołu składającego się z kilkudziesięciu osób (oddzielne kursy dla dziewcząt i oddzielne dla chłopców) trwające od 4 do 6 miesięcy - w serdecznej atmosferze rodzinnej, wychowywała młodzież wiejską napływającą z różnych stron Polski. Nie była to szkoła której zadaniem miało być przekazywanie wychowankom sumy określonej programem wiedzy. Uniwersytet ludowy poprzez właściwe mu metody pracy - wykłady, dyskusje, zespołowe czytanie, śpiew, wycieczki, teatr oraz ścisłe współdziałanie z najbliższą wsią i okolicą wydobywał i utrwalał wśród młodzieży cechy najbardziej pożądane (*Ignacy Solarz...* 1965).

W okresie międzywojennym działało w Polsce w różnym czasie ponad dwadzieścia uniwersytetów ludowych powstałych z inicjatywy różnych środowisk oświatowych i społecznych, jednakże żaden z nich nie odegrał takiej roli jak uniwersytet Solarza. O wyjątkowości tej placówki, która zdaniem pedagogów społecznych i socjologów zdołała wypracować jedną z najbardziej interesujących koncepcji wychowawczych (nazwaną również „pedagogiką wiciową”) zadecydowała niewątpliwie wybitna indywidualność jego twórcy i realizatora - Ignacego Solarza. I chociaż powstanie uniwersytetu ludowego w Szycach było poprzedzone zorganizowaniem przez ks. Ludwiczaka o trzy lata wcześniej podobnej placówki w Dalkach koło Gniezna, to za wzorcowy uznano uniwersytet Ignacego i Zofii Solarzów.

Wychowankowie uniwersytetów ludowych po powrocie do swych środowisk wyróżniali się swą postawą społeczną, stosunkiem do swego otoczenia - byli z reguły krzewicielami postępu we wszystkich dziedzinach życia. Potwierdzają to w pełni badania pedagogów przeprowadzone po II wojnie światowej wśród byłych wychowanków tych placówek. Do głównych osiągnięć wychowawczych uniwersytetów ludowych zaliczano: aktywność społeczną, wyrażającą się w czynnej postawie w stosunku do takich przejawów życia ogólnospołecznego jak budowa szkół, domów kultury, dróg itp.; aktywność umysłową rozbudzającą zainteresowania historią świata i własnego narodu, dziejami ruchów społecznych na wsi, a zwłaszcza ruchu ludowego; postawę gotowości do modernizacji gospodarstwa rolnego i domowego; wrażliwość na krzywdy ludzkie; odwagę głoszenia wyznawanych poglądów społeczno-politycznych; utrwalanie zasad etyczno-moralnych wśród młodzieży; rozwój zainteresowań problemami ogólnokrajowymi (Turoś 1970).

Metody pracy stosowane w uniwersytetach ludowych przenikały do innych placówek kształcących młodzież wiejską - do szkół rolniczych i spółdziel-

czych, a także do organizacji młodzieżowych, niektórych stowarzyszeń gospodarczych, oświatowych i kulturalnych oraz ludowych organizacji politycznych. Dążono do wychowania nowego obywatela wsi i państwa, charakteryzującego się uspołecznieniem, „otwartością” na wiedzę zdobywaną głównie poprzez stałe dokształcanie się, skłonność do podejmowania inicjatyw przebudowujących życie swego najbliższego i dalszego otoczenia, a równocześnie ceniącego i utrwalającego najlepsze wartości rodzimej kultury chłopskiej. Ten nowy typ obywatela stawał się „wiodącym”, cieszącym się autorytetem i promieniującym na całą społeczność wiejską. Dążności społeczne, ambicja i dalekosiężne cele ówczesnej młodzieży chłopskiej, żyjącej jakże często w ciężkich warunkach bytowych, najwierniejsze swoje odbicie znalazły w pamiętnikach „Młodego pokolenia chłopów”. Ukazują one bowiem jak w psychice młodzieży wiejskiej okresu międzywojennego dokonywał się proces wielkich przeobrażeń prowadzących do jej pełnego uobywatelnienia i „wejścia w naród”.

Na temat wychowawczego ruchu młodzieży wiciowej i pokrewnych ruchów młodzieżowych pisał J. Chałasiński:

„Idea człowieczeństwa i odkrywanie człowieka w chłopie, społeczno-moralna wspólnota młodzieży chłopskiej, podporządkowana ideałowi narodu i ludzkości, idea warstwy chłopskiej jako współgospodarza narodu i strażnika jego moralnych wartości, idea wychowania poprzez warsztat pracy, realizowana przez konkursowe prace zespołów Przysposobienia Rolniczego na działkach w ramach gospodarstwa rodzinnego i w oparciu o sąsiedzką społeczność wiejską - oto elementy wychowawcze ruchu wiciowego i pokrewnych ruchów młodzieży wiejskiej w Polsce. Można też powiedzieć, że ruch ten, przedstawiający wspaniały dorobek społeczny i pedagogiczny, stanowi najważniejszy dorobek pedagogiki polskiej w latach międzywojennych... Pedagogika wiciowa wykazała między innymi olbrzymie znaczenie, jakie dla wychowania mieć może oparcie go na społeczności sąsiedzkiej, połączonej z warsztatem pracy” (Chałasiński 1948, s. 275).

Następstwem rozwoju szkolnictwa, oświaty pozaszkolnej, wychowania, a także coraz szerszego uczestnictwa chłopów w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym kraju były dalsze i coraz gruntowniejsze przemiany kulturowe. Pogłębiła się więc i w ogromnym stopniu utrwaliła świadomość narodowa warstwy chłopskiej. Egzaminem tej dojrzałości stał się okres II wojny światowej podczas której ludność wiejska masowo uczestniczyła we wszystkich konspiracyjnych organizacjach wojskowych oraz innych formach walki z okupantem niemieckim. Ponadto podziemne Stronnictwo Ludowe „Roch” stworzyło własną formację wojskową pod nazwą Bataliony Chłopskie oraz Ludowy Związek Kobiet. Ten nieznany w dotychczasowych dziejach Polski zryw niepodległościowy chłopów i jego historyczne znaczenie jest przedmiotem wielu opracowań wspomnieniowych i studiów teoretycznych.

W okresie międzywojennym zaznaczył się również bardzo wyraźnie proces dojrzwiania świadomości społecznej i klasowej chłopów. Pogłębiła się wiedza o znaczeniu warstwy chłopskiej w przeszłości i jej roli w przyszłości. Wiedza ta i świadomość kształtowały się przede wszystkim poprzez samokształcenie

oraz szeroki udział chłopów w organizacjach społecznych i politycznych ruchu ludowego oraz Związku Młodzieży Wiejskiej RP ("Wici"). Stronnictwo Ludowe, jako masowa organizacja chłopów, w swych programach politycznych i społeczno gospodarczych, wyznaczało warstwie chłopskiej rolę przodującą. Na tym podłożu rodziło się poczucie godności, które wyzwalało chłopów z dawnych kompleksów pańszczyźnianych - z poczucia niższości wobec innych warstw społecznych.

Analizując polski ruch oświaty dorosłych pod kątem jego znaczenia dla rozwoju społeczno-kulturowego wsi nasuwają się analogie do rozpoczętego w XIX w. wielkiego ruchu oświatowo-wychowawczego w Danii, który odegrał decydującą rolę w przeobrażeniach tego kraju. W głównej mierze był to ruch uniwersytetów ludowych, ale połączonych także z działalnością spółdzielczą oraz oświatą rolniczą. Pierwszy, powstały w 1844 r. uniwersytet ludowy w Rødding (w północnym Szlezwiku) był odpowiedzią na wpływy niemieckie, z czasem jednak ruch ten ogarnął cały obszar Danii. „Jeżeli pragnie się uwydatnić istotne rysy rozwoju Danii po 1864 r. - pisał Hans Lund z uniwersytetu ludowego w Rødding - i dąży do ich zrozumienia, występuje bardzo jasno, nicomal wszędzie w stosunku do ludności wiejskiej - wpływ uniwersytetów ludowych, jako źródła najbardziej charakterystycznych cech nowoczesnego życia duńskiego. Oczywiście inne jeszcze przyczyny przebiegały równolegle i jest niemożliwe ustalić rozmiary wpływu każdej z nich. Niemniej jest faktem, że wszyscy obserwatorzy rozwoju Danii są w tym zgodni, iż uniwersytety są jednym z najdonioślejszych czynników dźwignięcia się włościan po 1864 r. przy czym niektórzy uważają je za czynnik najdonioślejszy” (Lund, Begtrup, Manniche 1946, s. 44-45).

W podobny sposób pisał również H. Begtrup z Uniwersytetu Ludowego w Frideriksborgu „Najważniejszą rzeczą nie jest suma wiedzy jaką słuchacz nabywa, lecz fakt, że umysł i uczucia młodych ludzi zostają obudzone. Dużo z tego, czego ich nauczono zapomną; opuszczają jednak szkoły, jako zupełnie inni ludzie, nauczwszy się słuchać, widzieć, myśleć i używać swych sił” (Cyt. za: Livingstone 1931, s. 56-57).

R. Livingstone, rektor Uniwersytetu w Oxfordzie w swoich rozważaniach „Oświata przyszłości” (Warszawa, 1947, s. 110) na temat duńskich uniwersytetów ludowych stwierdzał, że placówki te w idealny sposób związały swoje działanie z potrzebą konieczności reform w tym kraju i dlatego odniosły taki wspaniały sukces wychowawczy w różnych dziedzinach życia wsi duńskiej i tym samym całej Danii. Uznał on, że istnieją trzy tajemnice powodzenia tych placówek, a mianowicie: nauką w uniwersytetach ludowych objęto młodzież dorosłą (od lat 18-tu); kształcenie młodzieży odbywa się w szkołach internatowych; praca oparta jest na założeniach i celach ideowych. Głównym bowiem celem kształcenia jest „natchnąć, nauczyć oceny wartości i umiejętności odróżniania, tak w życiu, jak i w drobnych sprawach tego, co w nim ma istotne

znaczenie. Tę prawdę, którą często mądrzy i rozsądni przecocząją, twórcy uniwersytetów ludowych przeczuli. Nie uczyli oni swych wychowanków w jaki sposób dobrze gospodarować, lecz wzniecili w nich namiętne pragnienie, by tę rzeczywistość robić. Celem ich pracy nie było obdarzanie wiedzą lecz rozbudzenie inteligencji i idealizmu" (Livingstone 1947, s. 56-57).

R. Livingstone uważał przy tym, że uniwersytety ludowe wywarły wpływ w trzech różnych dziedzinach: a) indywidualnej - przez pobudzenie inteligencji, zainteresowań, światopoglądu; b) ekonomicznej - przeobrażającej Danię z kraju podupadłego w przodujący; c) politycznej - dzięki czemu duńskie włościanstwo, które było w początkach XIX w. podklasą społeczną przemieniło się w zamożną warstwę średnią, sięgając tak pod względem politycznym, jak i socjalnym po przodownictwo w narodzie duńskim" (Livingstone 1947, s. 50 n). Powołuje się przy tym na H. Begtrupa, który stwierdzał na podstawie własnych doświadczeń, że „szkoły te obudziły w młodych mężczyznach i kobietach tęsknotę za wiedzą i pragnienie pracy. Charaktery uczniów zostały umocnione, opuszczają oni szkołę z bardzo rozszerzonym światopoglądem. Część młodzieży idzie do szkół rolniczych, a gdy potem wraca z nich do życia, wchodzi w nie z silnym poczuciem braterstwa i postępu. W ten sposób młodzież nabywa wiele cech niezbędnych dla ruchu spółdzielczego" (Cyt. za: Livingstone 1947, s. 57).

Zapoczątkowana w II Rzeczypospolitej działalność uniwersytetów ludowych nie osiągnęła takiego stopnia rozwoju, jak to miało miejsce w XIX i XX w. w Danii. Powojenny żywiołowy rozwój tych placówek został zahamowany i nie odzyskał do tej pory takiej kondycji, by mógł zaznaczyć się w sposób istotny w życiu wsi i kraju. Można jednak zakładać, że w odniesieniu do okresu międzywojennego ruch oświaty dorosłych na polskiej wsi, łącznie z działającymi uniwersytetami ludowymi miał wiele cech wspólnych z duńskim ruchem odrodzenia wsi. Czy jest jednak możliwy w Polsce obecnej sukces duńskich uniwersytetów ludowych? Jedno jest pewne - współczesna kultura mieszkańców wsi wymaga tego ożywczego prądu, który niosła z sobą szeroko pojęta oświata i wychowanie w uniwersytetach ludowych.

LITERATURA

- Biernacka M.
1984 *Oświata w rozwoju kulturowym polskiej wsi*, Warszawa.
- Brodowska H.
1958 *Z dziejów kształcenia pracowników społeczno-oświatowych, 1925-1952*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Ekonomiczne, Seria I, z. 10, s. 121-169.
- Bronikowski W.
1934 *Drogi postępu chłopca polskiego*, Warszawa
- Ciekot S.
1969 *Wspomnienia 1885-1964*, Warszawa.

- C i e r n i a k J.
1963 *Źródła i nurty polskiego teatru ludowego. Wybór pism inscenizacji i listów*. Opracował i słowem wstępnym opatrzył Antoni Olcha, Warszawa.
- 1956 *Zaborowska nuta*. Opracował Jerzy Zawieyski, Warszawa.
- C h a ł a s i ń s k i J.
1938 *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa, t. I-IV.
1948 *Spółczesność i wychowanie*, Warszawa.
- D u n i n J.
1974 *Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce*, Warszawa.
Dzieje szkolnictwa
1982 *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1 (do 1918). Praca zbiorowa pod red. Stanisława Michalskiego, Warszawa.
- F o ł t a W.
1975 *Ruch ludowy w Przeworsku*, Warszawa.
1987 *Życie z własnego nadania*, Warszawa
- I g n a c y S o l a r z
1965 *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924-1939*, Materiały z seminarium naukowego odbytego w Warszawie 5 i 6 X 1962. Wybór i opracowanie F. Popławski i S. Dyksiński, Warszawa.
- J a s t r z ę b s k i J.
1978 *Wokół kultury i literatury ludowej 1939-1948*, Warszawa.
- K m i e c i k Z.
1963 *Ruch oświatowy na wsi. Królestwo Polskie 1905-1914*, Warszawa.
- K a m i ń s k i A.
1975 *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa.
- K a z i m i e r o w i c z T.
1976 *Moja droga życia*, Warszawa.
- K o w a l J.
1964 „Wici” *powstanie i działalność społeczno-wychowawcza*, Warszawa.
- L e c h A.
1978 *Tradycyjna kultura ludowa w programach i działalności polskich związków młodzieży wiejskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Acta Universitatis Lodzensis, seria I, nr 39, Łódź.
- L i v i n g s t o n e R.
1947 *Oświata przyszłości*, Warszawa.
- L u n d H., B e g t r u p H., M a n n i c h e P.
1946 *Duńskie uniwersytety ludowe a rozwój społeczności wiejskiej*, Rzym.
- M a j K.
1936 *Ruch młodzieży wiejskiej jako postępowy ruch chłopski*, Warszawa.
Materiały źródłowe
1966 *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. IV (1939-1945), Warszawa.
- N i e ć k o J.
1932 *Dwudziestolecie ruchu młodzieży wiejskiej 1912-1932. (Zarys historyczny)*, Warszawa.

1967 *Na drodze do Polski Ludowej. Wybór pism z lat 1945-1949.* Do druku przygotował życiorysem poprzedził i przypisami opatrzył Zygmunt Hemmerling, Warszawa.

Pamiętniki

1968 *Pamiętniki samouków*, Warszawa.

Pastuszk S. J.

1990 *Teatr ludowy na wsi polskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce.

Radlińska H.

1979 *Oświata i kultura wsi polskiej. Wybór pism*, Wstępem opatrzyła Helena Brodowska, Warszawa.

Solarzowa Z.

1973 *Mój pamiętnik*, Warszawa.

Spasowiaci

197- *Spasowiaci* (praca zbiorowa), Warszawa.

Suchodolski B.

1937 *Polityka kulturalno-oświatowa w Polsce współczesnej*, Warszawa.

1973 *Komisja Edukacji Naukowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski*, Warszawa.

Szczepański J.

1973 *Refleksje nad oświatą*, Warszawa.

Turows L.

1970 *Uniwersytet Ludowy Ignacego Solarza i jego wychowankowie*, Warszawa.

Uniwersytety ludowe

1946 *Uniwersytety ludowe w Polsce. Sprawozdanie z pierwszego Walnego Zgromadzenia członków TUL RP w Pabianicach 11, 12 i 13 października 1945 roku*

Wiejskie

1939 *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce.* Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych Krzemieniec 6-7-8 października 1938, Warszawa.

Wroczyński R.

1949 *Programy oświatowe pozytywizmu w Polsce na tle społecznym i gospodarczym*, Łódź.

1979 *Pedagogika społeczna*, Warszawa.

Wspomnienia

1983 *Wspomnienia o Ignacym Solarzu „Chrzestnym”*, Warszawa.

Wybrane

1931 *Wybrane zagadnienia oświatowe*, Warszawa.

Wycech C.

1964 *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944*, Warszawa.

Wyszomirska L., Wyszomirski K.

1965 *Dąbrowa Zduńska żyła pracą i pieśnią*, Warszawa.

Zawistowicz - Adamska K.

1958 *Społeczność wiejska* (wyd. II), Warszawa.

Zięba J.

1976 *Ruch teatralny na wsi 1918-1939*, Warszawa.

Żarnowski J.

1973 *Spółeczeństwo drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa.

Maria Biernacka

ADULT EDUCATION - THE DETERMINANT OF CULTURAL CHANGES IN POLISH PEASANT CULTURE BETWEEN THE TWO WARS

Summary

Adult education, also called extraschool education had exerted an important influence on the life of peasants. It was initiated at the end of nineteenth century and was carried on by different cultural, social and economic organizations and associations. Their activity was filled with the paramount idea of national revival and regaining of independence.

After Poland had regained its independence in 1918 an attempt was undertaken to establish a uniform educational system. The main reason of the uniformity was to overcome regional divisions and differentiation, a result of long period of Poland's partition. There was also a necessity to shape the spirit of good citizenship of the inhabitants of the newly established state.

The regular educational system was not easy of access for young people from poor peasant families but it could not restrain their striving after knowledge. Extraschool educational institutions flourished owing to activities of teachers' associations, youth organizations and educational societies. It was a system of multidirectional education including technical instruction along with general education. It was filled with ideas of democracy and social justice and with belief that those ideas would change peasants' ethics and culture and thus would introduce socially mature peasant class into national culture.

Translated by Anna Kuczyńska-Skrzypek